

тябрь 1917 – март 1918 г.). – Минск: Гос. изд-во БССР, 1957. – 1068 с.

3. Воспоминания П. Я. Тадеуша // 1917 год в деревне (воспоминания крестьян). – М.: Изд-во полит. лит., 1967. – 288 с.

4. Государственные границы Беларуси. Сборник документов и материалов в 2-х тт. Т. 1. (март 1917 – ноябрь 1926 г.) / Сост. В.Е. Снапковский. – Минск: БГУ, 2012. – 495 с.

5. Довнар-Запольский, М. В. История Белоруссии / М.В. Довнар-Запольский. – Минск: Беларусь, 2011. – 591 с.

6. От Февраля к Октябрю (из анкет участников Великой Октябрьской Социалистической Революции). – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1957. – 432 с.

7. Хатаевич, М. Гомельская большевистская организация в 1917 г. / М. Хатаевич // Рассказывают участники Великого Октября. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1957. – 468 с.

8. Хрестоматия по истории Беларуси. В 2 ч. Ч. 2, кн. 1. 1917–1945 гг. / Сост. Я. И. Трещенок [и др.]; под науч. ред. Я. И. Трещенка, М. И. Старовойтова. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2012. – 447 с.

КАСТРЫЧНІЦКАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ І АДНОСІНЫ БАЛЬШАВІКОЎ ДА ПРАВА

Саракавік І.А.

г. Мінск, Акадэмія кіравання пры
Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь

З перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі самае галоўнае для бальшавікоў стала ўтрыманне ўлады. Дзеля гэтага неабходна было ажыццявіць цэлы шэраг першачарговых задач: сфарміраваць органы ўлады і кіравання як у цэнтры, так і на месцах; пабудаваць армію, якая б ажыццявіла абарону савецкай дзяржавы ад знешніх ворагаў; стварыць праваахоўную сістэму дзеля падтрымання грамадскага парадку ўнутры краіны і цэлы стос іншых задач.

Сярод іншых важных задач патрэбна было вырашыць адносіны бальшавікоў да права. К. Маркс і У.І. Ленін на гэты конт выказаліся толькі ў агульным плане. Найбольш дэталёва яны прапрацоўвалі пытанне ўзяцця ўлады пралетарыятам, устанавлення яго дыктатуры і перспектывам развіцця рэвалюцыі. У.І. Ленін нават марыў

утварыць бальшавіцкія Злучаныя Штаты Еўропы. Характэрна, што напярэдадні Лютаўскай 1917 г. рэвалюцыі ў Расіі ён сустракаўся са швейцарскімі студэнтамі, прыхільнікамі сацыялістычных ідэй. На пытанне, калі магчыма сацыялістычная рэвалюцыя, Ленін адказаў, што для гэтага патрэбна некалькі дзесяцігоддзяў. Згодна тэорыі марксізму, ён быў праў, бо сацыялістычная рэвалюцыя, зыходзячы з гэтай тэорыі, магчыма толькі тады, калі ў дзяржаве высокая ступень індустрыялізацыі, калі падаўляючую большасць насельніцтва складае пралетарыят. Нарэшце, калі існуе высокая свядомасць народа. На той час ні адзін з гэтых фактараў не падыходзіў да Расіі, а тым больш для Беларусі.

Аднак, калі ў сілу вядомых прычын, бальшавікі ўзялі ўладу, то паўстала шмат рэальных задач, якія не прадугледжваліся максісцкай тэорыяй. З аднаго боку, у сілу таго, што класікі не разлічвалі на хуткасць перамогі сацыялістычнай рэвалюцыі. З другога боку, у свеце не існавала практыкі пабудовы новага грамадства: бальшавікі тут былі піянерамі. Першапачаткова, асабліва ў перыяд ваеннага камунізму, новая ўлада, адмаўляючы права існавання ранейшага дзяржаўнага апарата, адмаўляла і неабходнасць права, і не толькі буржуазнага, але і савецкага, сацыялістычнага. Аднак грамадскія адносіны патрабавалі пэўных рэгулятараў. Для ўмацавання ўлады патрабавалася аператыўная і эфектыўная дзейнасць судаў. І тады быў выдадзены Дэкрэт СНК РСФСР № 1 “Аб судзе” ад 24 лістапада (7 снежня) 1917 г. [1]. Ён скасаваў старую судовую сістэму і прадугледзеў арганізацыю новых савецкіх судаў на дэмакратычных пачатках выбарнасці суддзяў, удзелу ў судовым разглядзе засядацеляў, калегіяльнасць, галоснасць працэсу і інш. [2, с. 179]. У развіццё першага Дэкрэта былі выдадзены Дэкрэт № 2 «Аб судзе» [3] і Дэкрэт № 3 «Аб судзе» [4]. Характэрна, што ў адпаведнасці з другім і трэцім Дэкрэтамі судам прадпісавалася разглядаць справы з пункту гледжання рэвалюцыйнай законнасці. У рэдкім выпадку можна было выкарыстоўваць нормы ранейшага заканадаўства, калі яны не пярэчылі савецкаму ладу і да часу, калі не будуць прыняты новыя. Улада спадзявалася на высокую рэвалюцыйную свядомасць насельніцтва, якая не будзе прыводзіць да правапарушэнняў.

Злачынствы разглядаліся як язвы капіталізму, характэрнымі толькі для яго.

Не існавала аднадушша аб праве ў навукоўцаў-прававедаў. У гады новай эканамічнай палітыкі сярод дарэвалюцыйных даследчыкаў назіралася існаванне шматлікіх навуковых школ: класічнай, псіхалагічнай, сацыялагічнай і інш. Адначасова набіралі моц тыя прававеды, якія падтрымалі сацыялістычную рэвалюцыю, але ў якіх не існавала адзінства поглядаў на развіццё права пры сацыялізме і камунізме. Адны з іх лічылі, што юрыдычная навука патрэбна і пры сацыялізме з выкарыстаннем ранейшых, па сутнасці, як тады адзначалася, буржуазных асноўных юрыдычных паняццяў. Другімі словамі, прытрымліваліся эвалюцыйнага развіцця правазнаўства.

Другі, больш пашыраны быў пункт гледжання аб тым, што юрыдычная навука будзе існаваць толькі да пабудовы камунізму, паскольку звязвалі прававое рэгуляванне з развіццём таварна-грашовых адносін. А калі пры камунізме іх не стане, то і не будзе глебы для развіцця права, а разам з гэтым і развіцця юрыдычнай навукі. Сярод вучоных былі і трэція, ярыя прыхільнікі савецкай улады, якія лічылі права характэрным толькі для буржуазнага ладу, а паскольку яго не існуе, адбываецца злом буржуазнай машыны, то няма патрэбы і ў развіцці прававой навукі. Права абвяшчалася «контррэвалюцыйным прадметам». Палітыка «ваеннага камунізму» як бы пацвярджала іх правату, але яе правал падрываў іх пазіцыю. Вядомы юрыст А.Г. Гойхбарг нават у 1924 г. адзначаў: «Всякий сознательный пролетарий знает ... что религия – опиум для народа. Но редко кто ... осознает, что право есть еще более отравляющий и дурманный опиум для того же народа» [5, с. 8].

Характэрна, што многія з прадстаўнікоў гэтых кірункаў свае высновы падмацоўвалі выказваннямі з прац класікаў марксізму – К. Маркса і Ф. Энгельса.

Рэальнасць была мацней за навуковыя канструкцыі. Жыццё патрабавала прававога рэгулявання розных сфер жыццядзейнасці. Даволі ў кароткі тэрмін да 1923 г. у савецкай Расіі з'яўляюцца крымінальны, цывільны, зямельны, лясны, працоўны, крымінальна-працэсуальны і цывільна-працэсуальны кодэкс. Адначасова ўтвораны такія дзяржаўныя інстытуты, як надзвычайная камісія

(будучая назва дзяржаўная бяспека), суд, органы ўнутраных спраў, пракуратура, адвакатура.

Гэтыя галіны права, як і адзначаныя ўстановы дзяржавы, не маглі абыйсціся без удзелу ў іх распрацоўцы вучоных-юрыстаў. Сваімі працамі, асабліва па пытаннях дзяржаўна-прававой тэматыкі, найбольш праявілі сябе былыя рэвалюцыянеры, бальшавікі: першы наркам юстыцыі РСФСР, затым яго намеснік, старшыня Вярхоўнага суда РСФСР Пётр Іванавіч Стучка (1865 – 1931), старшыня Вярхоўнага трыбуналу, пракурор РСФСР, з 1931 г. – наркам юстыцыі РСФСР, з 1936 г. – СССР Мікалай Васільевіч Крыленка (1885 – 1938), намеснік наркама юстыцыі СССР з 1936 г. прафесар Яўген Браніслававіч Пашуканіс (1891 – 1937), загадчык аддзела заканадаўчых прапаноў Наркамата юстыцыі РСФСР, супрацоўнік Наркамата асветы РСФСР, адзін з заснавальнікаў Камуністычнай акадэміі прафесар Міхаіл Андрэевіч Рэйснер (1868 – 1828) і інш.

Сярод першых публікацый аб бальшавіцкім разуменні права і яго ролі і значымасці ў савецкай дзяржаве стала праца П.І. Стучкі па тэорыі і практыцы савецкага права «Рэволюционная роль права и государства». У ёй аўтар спрабуе даць вызначэнне праву, праз прызму ўзаемаадносін разглядае грамадскія адносіны і права, класавы інтарэс і права, уладу пануючага класа і права, права і рэвалюцыю, права і закон, гісторыю праваразумення, размежаванне галін права, а таксама кароткі нарыс аб савецкай арганізацыі ўлады [6]. Стучка абгрунтаваў дзве важныя пазіцыі: па-першае, юрысты-марксісты абавязаны распрацаваць прававыя праблемы і супрацьпаставіць свае высновы буржуазнай ідэалогіі; па-другое, на яго думку, існуе не толькі буржуазнае права, але і сацыялістычнае «как революционное право пролетариата в борьбе против контрреволюционного права буржуазии» [6, с. 3, 5]. Ён жа даў і сваё вызначэнне права: «Право, – па яму, – это система (или порядок) общественных отношений, соответствующая интересам господствующего класса и охраняемая организованною силою его (т. е. этого класса)» [6, с. 13]. З яго бачна, што праву надаецца класавы характар, але ў якасці прыкмет права не адносіцца яго нарматыўная якасць, хоць у гэтай жа працы ён не адмаўляў прававых нормаў. Пацвярджэннем гэтаму з’яўляецца яго выраз: «Правовую нормою или законом мы называем принудительное

правило, исходящее от государства и относящееся к области права» [6, с. 120].

Згодна Стучкі, дзеянне права выяўляецца толькі там, дзе рэальныя грамадскія адносіны ўвасабляюцца ў форму праваадносін. Пытанне толькі ў тым, адкуль бярэцца гэтая форма? Яна ці наступства прымянення да рэальных грамадскіх адносін ам юридычных нормаў, ці непасрэднае адлюстраванне самых рэальных грамадскіх адносін?

У палеміку аб сутнасці і развіцці савецкага права ўключыўся і Я.Б. Пашуканіс, адзін з галоўнейшых распрацоўшчыкаў савецкай тэорыі права, аўтар «менавай» тэорыі права. У сваёй працы «Общая теория права и марксизм: Опыт критики основных юридических понятий» ён прытрымліваўся другой часткі гэтага пытання, але быў згодны са Стучкай наконт выключэння юридычных нормаў з самага паняцця права. Праўда Стучка, як адзначалі раней, аддаваў належнае норме, хоць і за межамі паняцця права. Пашуканіс быў больш катэгарычным. На яго думку, «совокупность норм, записанных или не записанных, сами по себе скорее относятся к области литературного творчества» [5, с. 43 – 44]. Я. Б. Пашуканіс быў перакананы, што прававыя адносіны ўзнікаюць непасрэдна з вытворчых: «Экономические отношения в своем реальном движении становятся источником юридического отношения» [5, с. 53 – 44]. І тут ён ішоў як бы ў след за Марксам.

У гэтай працы ён пачынае з задач агульнай тэорыі права і адразу заяўляе аб яе вызначэнні: «Общую теорию права можно определить как развитие основных, т. е. наиболее абстрактных, юридических понятий. К последним относятся такие, например, определения, как «юридическая норма», «юридическое отношение», «субъект права» и т. п. Благодаря своей абстрактной природе эти понятия одинаково приложимы к любой отрасли права».

Гэта вызначэнне было накіравана супраць тых даследчыкаў, хто адмаўляў наогул неабходнасць права пры савецкай рэчаіснасці, хто лічыў, што права і закон – гэта тыя формы, якія народжаны таварна-грашовымі адносінамі, а гэта значыць, буржуазным грамадствам, а таму «абстракцыі, лежачыя в основе анализа, признаются присущими только буржуазному праву». У сваю чаргу, пралетарыят, які заваяваў уладу і стварыў савецкую дзяржаву, у

такіх формах не мае патрэбу, ён павінен іх адкінуць. Вызначэнне было скіравана і супраць тых вучоных, якія выступалі за новыя, савецкія формы права, але адмаўлялі ранейшыя. У крайнім выпадку яны дапускалі часовае іх выкарыстанне як юрыдычных прыдаткаў да таварнай вытворчасці, абмена, гандлю, грашовых аперацый і г.д. Калі іх не стане, не патрэбны гэтыя формы права. «Пролетарское право, говорят нам, – адзначае Пашуканіс, – должно найти себе иные обобщающие понятия, поиски которых и должны составить задачу марксистской теории права» [6, с. 53]. Ён жа падкрэсліваў эвалюцыйны шлях развіцця права, адзначаючы, што «эти наиболее общие и простейшие юридические понятия являются результатом логической обработки норм позитивного права» [6, с. 42]. Без іх не змога абысціся і «наша советская юриспруденция, поскольку она остается таковой, отвечает своей непосредственной практической задаче. Основные, т.е. формальные, юридические понятия продолжают свое бытие в наших кодексах и в соответствующих к ним комментариях. Остается в силе и метод юридического мышления с его специфическими приемами» [6, с. 43].

Аўтар лічыў, што пакуль існуюць рыначныя адносіны, то неабходны і прававыя формы іх рэгуліравання [7, с. 24]. Зазначым, што гэта палажэнне сказана ім задоўга да ліквідацыі нэпа і ўвядзення дзяржаўных планавых пяцігодак.

Пашуканіс імкнецца, як яму здавалася, з марксісцкіх пазіцый раскрыць сутнасць права, таму часта звяртаецца да палажэнняў працы К. Маркса «Капітал». Выкарыстоўваючы вядомую працу, ён прыбывае да прынцыпа аналогіі формы права з формай тавара. Па яму, матэрыяльная аснова права – гэта адносіны абасобленых суб'ектаў, якія звязаны паміж сабою пры дапамозе эквівалентнага абмену. У апошнім «получает свое материальное основание юридическая форма в ее простейшем, наиболее чистом виде. Акт обмена... сосредоточивает в себе, как в фокусе, самые существенные моменты как для политической экономии, так и для права» [6, с. 113].

Згодна яму, прасцейшым элементам прававой рэальнасці, пярвочнай клетачкай юрыдычнага жыцця з'яўляюцца праваадносіны, што супярэчыла панаваўшаму ў буржуазнай юрыспрудэнцыі нарматывізму. апошні зыходзіў з таго, што

зыходным, пярвічным пачаткам у праве з'яўляецца норма. Пашуканіс жа быў перакананы, што менавіта ў праваадносінах право ажыццяўляе свой рэальны рух. Навуковая тэорыя павінна лічыцца з фактамі. Калі вядомыя адносіны сапраўды склаліся, тады і ўтварылася адпаведнае права. Калі ж быў выдадзены закон, але адпаведных адносін на практыцы не ўзнікла, значыць, адзначае ён, была ўсяго-наўсяго няўдалая спроба ўтварыць права.

Пашуканіс лічыць, што найбольш адметнай прыкметай юрыдычных адносін з'яўляюцца адносіны паміж суб'ектамі. Але ўласцівасць быць суб'ектам права – гэта не прынароджаная ўласцівасць чалавека, як сцвярджае дактрына натуральнага права. Марксісты зыходзяць з таго, што ўсякая грамадская форма ёсць гістарычная, яна з'яўляецца на пэўным этапе развіцця, дасягае свайго эпагея, а затым адмірае. Паколькі прадукт працы, асабліва пры капіталізме, становіцца таварам і носьбітам кошту, пастолькі чалавек набывае ўласцівасць юрыдычнага суб'екта і становіцца носьбітам права. Суб'ект права – гэта тавараўласнік.

Аднак адміранне катэгорый буржуазнага права не азначае замену іх новымі катэгорыямі пралетарскага права, так як і адміранне катэгорыі кошту, капітала, прыбытку пры пераходзе да разгорнутага сацыялізму не будзе азначаць з'яўленне новых пралетарскіх катэгорый кошту, капітала, рэнты і г.д. Тут жа заключае: «Отмирание категорий буржуазного права в этих условиях будет означать отмирание права вообще, т. е. постепенное исчезновение юридического момента в отношениях людей» [6, с. 53].

Па яму, публічнае права не з'яўляецца сапраўдным правам, так як яно непасрэдна не звязана з таварнай вытворчасцю. Таму і адносіны паміж савецкімі органамі, якія пазбаўлены таварна-грашовых адносін, ёсць не прававыя, а толькі арганізацыйныя адносіны. Па меры будаўніцтва камунізму, прагрэсіўнага развіцця планавых пачаткаў, паступова ў савецкай эканоміцы будуць адміраць коштавыя адносіны, выцясяцца ўсякія рыначныя адносіны, таварныя формы, а разам з гэтым будзе адбывацца «выветривание самой юридической надстройки в целом» [7, с. 96], так як гэта прывядзе да змены характару ўзаемаадносін і статуса гаспадарчых суб'ектаў і тым самым знішчыць іх «юрыдыческую

личность» [6, с. 128].

Такая перспектива адмірання права. Ён пагаджаецца з палажэннем класіка марксізму аб тым, што «переход к развернутому коммунизму Маркс представлял себе... не как переход к новым формам права, но как отмирание юридической формы вообще» [6, с. 55].

Аднак у 1927, 1930 і ў 1931 г. Я.Б. Пашуканіс выступіў з крытыкай сваіх палажэнняў і вызначыў асновы новай пастаноўкі і рашэння шэрагу пытанняў тэорыі права і дзяржавы [Гл.: 8]. У прыватнасці, у 1927 г. адміранне права ён разумее не як непасрэдны скачок ад буржуазнага права да «неправа». Паколькі буржуазнае права абараняецца сілаю буржуазнай дзяржавы, то яно само па сабе не адамрэ. Яно можа быць знішчана пралетарскай рэвалюцыяй, на аснове якой будзе ўтворана сацыялістычнае права. Яно і будзе адміраць, але толькі пры ўмове ўступлення грамадства ў другую, вышэйшую фазу камунізма [Гл.: 9].

У перавыдадзенай у 1930 г. «Общей теории права и марксизм» ён прызнаў недастатковую ўвагу актыўнай ролі дзяржавы ў развіцці і ажыццяўленні права. Прызнаў сваю памылковасць і ў тым, што ў сваёй канцэпцыі ўсякае права па сутнасці зводзілася да буржуазнага, а адна з падсістэм апошняга – прыватнае права – аб'яўлялася пярвічным і асновапалагаючым элементам права наогул. «Моя основная ошибка, – заявіў ён у дакладзе ў 1930 г., – заключалась в смешении специфических признаков буржуазно-юридической формы права и права в целом, что далеко не одно и то же» [10, с. 34]. Адначасова ён перагледзяў сфармуляванае раней палажэнне аб адміранні права, сутнасці і развіцці савецкага сацыялістычнага права.

Актыўныя дыскусіі наконт вызначэння права, зместу і кірункаў развіцця яго розных галін адбываліся і ў іншых навуковых калектывах. Напрыклад, у Інстытуце савецкага будаўніцтва і права ў Маскве некаторымі вучонымі секцыі крымінальнага права было прапанавана выдаць «уголовный кодекс без дозировки». Іншымі словамі, кодэкс без дакладна вызначаных складаў злачынстваў і мераў пакарання за іх ажыццяўленне. Гэта выклікала ажыўленую дыскусію сярод вучоных. У будучым аўтары адмовіліся ад сваёй ідэі [11, с. 35].

З канца 20-х гг. інтэлектуальная свабода даследаванняў істотна абмяжоўваецца, а з канца 30-х – адсутнічае. Любое выказванне, якое не поўнасьцю адпавядала афіцыйнай дактрыне, часта прыводзіла да абвінавачвання ў тым ці іншым ухіле, ці нават «шкодніцтве на навуковым фронце», што прыводзіла да стагнацыі і нават спыненні правых даследаванняў. Шырока выкарыстоўвалася навешванне розных ідэалагічных ярлыкоў, скаванне, праследаванне вучоных-юрыстаў. Многія з іх былі рэпрэсаваны. На іх навешваліся ярлыкі «рэвізіяністаў», «лакеяў буржуазіі», «прыспешнікаў сацыял-фашызму». Правядзенне дыскусій санкцыянавалася зверху і ў канкрэтных ідэалагічных межах. Крытыка «афіцыйных даследчыкаў» не дапускалася, таму што за гэта любы мог быць аб'яўлены «ворагам народа». Заставалася толькі ўсхваленне правадыра народаў, партыі Леніна-Сталіна, што добра праявілася па абмеркаванню і рэзалюцыі I Усесаюзнага з'езду марксістаў-дзяржававедаў, які адбыўся ў студзені 1931 г. і наступных саюзных форумам. На ім з дакладам «За единый фронт» выступіў старшыня Вярхоўнага суда РСФСР і дырэктар Інстытута права ў Маскве П.І. Стучка. На гэтым мерапрыемстве выступіў і Я.Б. Пашуканіс з дакладам «За марксистско-ленинскую теорию государства и права», з'яўляючыся з 1931 г. дырэктарам Інстытута савецкага будаўніцтва і права Камуністычнай акадэміі.

Некаторыя аўтары пры абгрунтаванні сваіх поглядаў на з'ездзе выкарыстоўвалі выказванні класікаў марксізму-ленінізму аб адміранні дзяржавы як канчатковым выніку развіцця сацыялістычнай дзяржаўнасці. На гэтай глебе выступалі за адміранне дзяржавы дыктатуры пралетарыяту з пабудовай асноў сацыялізму ў СССР. Не ўлічваючы капіталістычнага акружэння Саюза ССР, яны прапаноўвалі праграму адмірання шляхам аслаблення апарату дзяржаўных органаў.

Не меншае значэнне на з'ездзе прыдавалася і другому актуальнаму пытанню: недаацэнцы ролі і значымасці права ў сацыялістычным будаўніцтве, хоць сярод многіх даследчыкаў ажно да 1930-х гг. існавала перакананне пра тое, што права ў пралетарскай дзяржаве аджыло свой век.

Таму I Усесаюзны з'езд марксістаў-дзяржававедаў асудзіў

прававы нігілізм асобных юрыстаў краіны. Адзначыўшы пэўны ўклад П.І. Стучкі і Я.Б. Пашуканіса ў развіццё марксісцка-ленінскай юрыдычнай навукі, з'езд, разам з тым, падверг крытычнаму разгляду іх памылкі і недахопы па асобных пытаннях.

Канец 30-х гг. быў адзначаны пачаткам дыскусіі аб сістэме савецкага права і сутнасці грамадзянскага права. 16 – 19 жніўня 1938 г. адбылася Першая Усесаюзная нарада навуковых супрацоўнікаў права, якая разгледзела асноўныя задачы навукі савецкага сацыялістычнага права. З дакладам выступіў Пракурор СССР, дырэктар Інстытута права А.Я. Вышыньскі (1883-1954), у якім з прымяненнем тагачаснай лексікі наконт правакатараў, забойцаў, шпіёнаў, прыстасаванцаў, сабатажнікаў і г.д. прамоўца ўзняў пытанні тэорыі права, яе вызначэння. Дакладчык падкрэсліў, што «направление нашей политики права не соответствовало интересам дела социалистического строительства, ... было не тем, каким оно должно было бы быть». Прычыну ён бачыў у тым, што ў навуцы права на працягу шэрагу гадоў амаль манапольнае становішча займала група людзей, якія аказаліся правакатарамі і здраднікамі [12, с. 7].

Успомнім, што П.І. Стучка вызначаў права як сістэму (ці парадак) грамадскіх адносін, адпавядающую інтарэсам пануючага класа і ахоўваемую арганізаванай яго сілай. Затым ён гаварыў аб праве як аб «форме» арганізацыі грамадскіх адносін, г. зн. адносін вытворчасці і абмена [12, с. 171].

У 1931 г. Першы з'езд дзяржаўнікаў-марксістаў у рэзалюцыі запісаў, што «понимание права, как системы объективных общественных отношений, нанесло решающий удар метафизическим, идеологическим и психологическим теориям права» [12, с. 96].

Праз сем гадоў Першая Усесаюзная нарада навуковых супрацоўнікаў права вярнулася да неабходнасці вызначэння савецкага права. Чым жа гэта было выклікана?

Падаецца, што на гэта паўплываў шэраг фактараў. Па-першае, ў адпаведнасці з марксісцкім вучэннем па меры паступовага развіцця сацыялізму будзе адміраць дзяржава, а значыць і права. Не выпадкова сярод шэрагу савецкіх вучоных існаваў менавіта такі падыход. Яны лічылі, што гэты працэс адмірання пачаўся з моманту

само́й пралетарскай рэвалюцыі.

Па-другое, у сувязі з правалам экспарту сацыялізму на Захад, палітыкі ваеннага камунізму, ва ўмовах нарастання пагрозы сусветнай вайны з боку Германіі і Японіі І.В. Сталін узяў курс на ўмацаванне савецкай сацыялістычнай дзяржавы. Сусветны эканамічны крызіс паскорыў пераход ад «нэпаўскай» эканомікі да сталінскага этатызму ва ўсіх сферах жыццяжзейнасці. Адсюль – павышэнне ролі і значымасці дзяржавы, а разам з гэтым і права.

У такіх умовах А.Я. Вышынскі адну з важнейшых задач савецкай навукі бачыў ва ўсебаковым і поўным авалодванні навукай і культурай капіталістычнага грамадства, але гэта авалодванне павінна было адбыцца абавязкова на аснове крытычных адносін да гэтай спадчыны, пераадолення вузкага кругагляду буржуазнага мыслення, на глебе дыялектычнага матэрыялізму, марксізму-ленінізму [12, с. 179].

У сваіх тэзісах да дакладу, раздадзеных удзельнікам нарады да яе пачатку, ён даў наступнае новае вызначэнне савецкага права: «Советское право есть совокупность правил поведения, установленных в законодательном порядке властью трудящихся, выражающих их волю и применение которых обеспечивается всей принудительной силой социалистического государства, в целях защиты, закрепления и развития отношений и порядков, выгодных и угодных трудящимся, полного и окончательного уничтожения капитализма и его пережитков в экономике, быту и сознании людей, построения коммунистического общества» [13, с. 183].

Як бачна з матэрыялаў Усесаюзнай нарады, асноўная дыскусія разгарнулася вакол менавіта гэтага вызначэння, ў якую ўключыліся юрысты з Масквы, Ленінграда і Кіева. Звесткі наконт удзелу беларускіх юрыстаў у працы Першай Усесаюзнай нарады навуковых супрацоўнікаў права адсутнічаюць. Магчыма, гэта звязана з масавымі рэпрэсіямі ў БССР у гэты час, у тым ліку і рэпрэсій супраць правазнаўцаў. У выніку было прапанавана замяніць «сукупнасць правіл паводзін» на «сістэму (сукупнасць) юрыдычных норм» [Гл. 12, с. 79 – 80, 91 і інш.].

Тыя з правазнаўцаў, чые навуковыя погляды не ўпісваліся ў вызначэнне права, дадзенае А.Я. Вышынскім, прыпісваліся да «троцкістско-бухаринской банды» і былі рэпрэсіраваны. Не пазбег

гэтай меры Я.Б. Пашуканіс, як і многія іншыя юрысты краіны, у тым ліку і Беларусі. Класавае і этатысцкае паняцце права з'яўлялася безумоўнай догмай практычна да 1953 г.

Створаная атмасфера прыводзіла да таго, што кожны навукоўца стаў асцярожным не толькі ў напісанні сваіх прац, трактоўцы тых ці іншых нормаў права, палажэнняў кодэксаў, законаў, але нават і ў прыватных выказваннях паміж сабою. Ніхто з іх не ведаў, што іх чакае сёння ноччу ці заўтра. Атмасфера страху скоўвала думку і паводзіны. Кожны асцярагаўся кожнага. Усё пачалося з выкрыцця трацкісцкіх пасобнікаў, а завяршылася выкрыццём ворагаў народа і іх расстрэламі. Зразумела, што такая атмасфера не спрыяла развіццю юрыдычнай навукі і адукацыі.

Такім чынам, як бачна з прыведзенага матэрыялу, бальшавікі, ажыццявіўшыя Качтрычніцкую рэвалюцыю, не адназначна аднесліся да станаўлення і развіцця права. Першапачаткова яны, з аднаго боку, адмаўлялі яго, таму што лічылі права буржуазным, а, з другога боку, зыходзілі з марксісцкага падыходу: па меры адмірання дзяржавы будзе адміраць і права. Таму замест права яны сталі выкарыстоўваць “рэвалюцыйную правасвядомасць”. Аднак рэальнасць аказалася не такой, пра якую марылі і імкнуліся яе ажыццявіць. Таму з 30-х гг. быў узяты цвёрды курс на выкарыстанне ў якасці рэгулятара грамадскіх адносін савецкае сацыялістычнае права.

Адначасова выкладзены матэрыял дазваляе вызначыць два перыяды разглядаемага часу, якія істотна паўплывалі на развіццё юрыдычных ідэй і атмасферы ў навукова-педагагічных калектывах Беларусі. Першы прыходзіцца на 20-я гг., калі магчыма было прапанаваць ці падтрымліваць тыя ці іншыя ідэі без карных санкцый дзяржавы. Гэта праяўлялася ў тым, што многія правазнаўцы прытрымліваліся розных юрыдычных школ (сацыялагічнай, паталагічнай, класічнай, псіхалагічнай, складваўшайся савецкай і інш.) і свабодна адстойвалі свае погляды (М.А. Рэйснер, П.І. Стучка, Я.Б. Пашуканіс і інш.). Таму не выпадкова ў працах вучоных адбываўся сінтэз палажэнняў і нормаў вядомых дарэвалюцыйных школ і палітыка-ідэалагічных патрэб савецкай дзяржавы і бальшавіцкай партыі.

Прыхільнікамі-юрыстамі савецкай улады гэты час вызначаўся як

пераходны ад капіталізму да сацыялізму і таму магчыма было ў гэты перыяд, па іх разуменню, развіццё пэўных катэгорый буржуазнай юрыспрудэнцыі. Свае канцэпцыі яны будавалі на аснове палажэння К. Маркса аб тым, што па меры адмірання дзяржавы будзе адміраць і права.

Другі перыяд характэрны з канца 20-х гг., калі ў народнай гаспадарцы стаў усталёўвацца арганізаваны дзяржаўны планаваны пачатак, на невызначаны тэрмін знята з павесткі дня ідэя сусветнай сацыялістычнай рэвалюцыі і ўзяты курс на ўмацаванне савецкай дзяржаўнасці, курс, які прынята ў гісторыі лічыць як сталінскі этатызм. Менавіта з пачатку 30-х гг. паступова ўсталяваўся практычна адзіны пункт гледжання на права, афіцыйны, дзяржаўны. Права ў СССР сталі вызначаць як савецкае, сацыялістычнае, усталёўваецца выраз савецкая сацыялістычная прававая сістэма. Найбольш выразна гэта праявілася пасля Першай Усесаюзнай нарады навуковых супрацоўнікаў права 1938 г. і вызначэння А.Я. Вышынскім савецкага права.

Гэта прывяло да затухання творчых ідэй у галіне юрыдычнай навукі і да атмасферы страху ў навучальных і навуковых калектывах. Такая атмасфера не спрыяла развіццю юрыдычнай навукі, а дэзарганізавала яе. Без барацьбы ідэй, поглядаў навука становіцца мёртвай.

Выкарыстаныя крыніцы і літаратура

1. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства – 1917. – № 4. – Ст. 50.
2. Бибило, В.Н. Становление и развитие белорусского законодательства о судостроительстве / В.Н. Бибило // Право и демократия: сб. науч. трудов / Белорус. гос. ун-т, Гродн. гос. ун-т им Я. Купалы, Гомел. гос. ун-т им Ф. Скорины, Акад. милиции МВД Респ. Беларусь; редкол.: В.Н. Бибило [и др.]. – Минск, 1988. – Вып. 21 – С. 188–195.
3. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства – 1918. – № 26. Отдел первый. – Ст. 420.
4. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства – 1918. – № 52. – Ст. 589.
5. Гойхбарг, А.Г. Основы частного имущественного права.

Очерки / А.Г. Гойхбарг. – М.: Красная Новь, 1924. – 136 с.

6. Стучка, П.И. Революционная роль права и государства: Общее учение о праве. Общее учение о праве и о государстве. Ч. 1 / П.И. Стучка. – М.: Госиздат, 1921. – 125 с.

7. Пашуканис, Е.Б. Избранные произведения / Е.Б. Пашуканис. – М.: Наука, 1980. – 271

8. Гинцбург, Л.Я. Против спекуляции именем советского ученого-юриста / Л.Я. Гинцбург // Советское государство и право. – 1973. – № 3. – С. 102 – 108.

9. Пашуканис, Е.Б. Марксистская теория права и строительство социализма / Е.Б. Пашуканис // Революция права. – 1927. – № 3. – С. 3 – 12.

10. Пашуканис, Е.Б. Положение на теоретическом правовом фронте / Е.Б. Пашуканис // Советское государство и революция права. – 1930. – № 11/12. – С. 26 – 35.

11. Очерки по истории юридических научных учреждений в СССР. – М.: Наука, 1976. – 238 с.

12. Вышинский, А.Я. Основные задачи науки советского социалистического права / А.Я. Вышинский // Основные задачи науки советского социалистического права: Материалы первого Всесоюзного совещания научных работников права, 16 – 19 августа 1938 г. – М.: Юриздат, 1938. – 192 с.

13. Основные задачи науки советского социалистического права: Материалы первого Всесоюзного совещания научных работников права, 16 – 19 августа 1938 г. – М.: Юриздат, 1938. – 192 с.

УСЕВАЛАД ІГНАТОЎСКІ: ТРЫУМФ І ТРАГЕДЫЯ

Хромчанка Дз. М.

г. Мінск, БНТУ)

Прафесар Усевалад Макаравіч Ігнатоўскі з’яўляўся актыўным грамадскім і палітычным дзеячам пачатку ХХ стагоддзя. Ён займаў пасады народнага камісара земляробства, народнага камісара адукацыі ў БССР, дырэктара інстытута гісторыі партыі, быў акадэмікам, прэзідэнтам Акадэміі навук БССР, членам ЦВК БССР, членам бюро ЦК КП(б)Б, дэлегатам некалькіх партыйных з’ездаў. У пачатку 1930-х гадоў ён быў зняты з усіх пасадаў, выключаны з